

vor in
ande-
o het
idige
mix
ichte
nen.
nstel-
en de
ig tot
kan
rbin-
dom

. Net
en en
g van
in de
klas-
n zelf
n zelf
cloof,
chon-
s Van
viteit.
rden,
kelen

n wij
afysi-
eens
ame-
mas-
duct
ende
deze
lerne
ichte
like
divi-
eren
chap

In het laatste hoofdstuk staat Van Tongeren stil bij de uitdaging die de psychoanalyse van Lacan vormt voor de deugdethiek. Volgens Lacan kan de ethiek als interpretatie van de morele ervaring niet in het spoor van Aristoteles blijven. De reden is dat, hoewel de moraal, zoals Aristoteles terecht meent, in het verlengde van de natuur ligt, er in deze verlenging een breuk zit. Door het (incest)verbod worden de natuurlijke instincten onder een wet geplaatst. Als gevolg hiervan worden de biologische krachten tot psychische verlangens en wordt de feitelijke wereld van de natuur tot een betekenisvolle wereld. Omdat het verlangen pas ontstaat door de uitsluiting van de premorele dynamiek van de oorspronkelijke natuur, treedt deze dynamiek binnen in het verlangen als een vreemd element. De wereld van betekenis komt dus voort uit en blijft vastzitten aan een betekenisloze werkelijkheid. Als betekeniswezen zit de mens in zijn kern vast aan iets wat niet in zijn betekeniswereld past. De vraag is nu of de deugdethiek een plaats kan geven aan deze wezenlijke vreemdheid in onszelf. Volgens Van Tongeren wel. Door de ontwikkeling van een beschouwende blik kan ze de spanning in de morele sensibiliteit draaglijk maken. We kunnen in alle ernst onze verlangens proberen te vormen en er tegelijk met een glimlach de futiliteit van zien. Het ware geluk is niet meer mogelijk, de verzoening met onze conditie is dit wel.

Vertrekkend vanuit de huidige scepsis over de vraag naar het goede leven maakt de lezer van *Leven is een kunst* een opwindende reis in de tijd met Van Tongeren als gids. Stilhoudend bij trekpleisters als Aristoteles, Augustinus, Thomas, Nietzsche en Lacan, laat Van Tongeren zien dat de deugdethiek ons ook vandaag nog kan helpen bij de kunst van het leven. Zijn standpunten zijn origineel en grondig beargumenteerd. Dat zijn boek (buiten het laatste hoofdstuk) ook nog eens leest als een trein is mooi meegenomen. Ik ben ervan overtuigd dat dit boek een waardevolle bijdrage kan leveren aan discussies die de levenskunst betreffen. Als zodanig verdient het de nodige aandacht.

Torben WOLFS

Stanley CORNGOLD and Benno WAGNER, *Franz Kafka. The Ghosts in the Machine*. Evanston (Ill.), Northwestern UP, 2011, 23,5 × 16, XX+275 p., \$ 34,95.

Over Kafka verschijnen met grote regelmaat nieuwe boeken, maar af en toe verschijnt er een boek dat ons een geheel nieuw perspectief biedt op het welbekende oeuvre van Kafka. *Franz Kafka. The Ghosts in the Machine* van Stanley Corngold en Benno Wagner is zo een boek. Stanley Corngold is een van de gerenommeerdste Amerikaanse Kafka-kenners met een bijzondere aandacht voor tekstuele details. Benno Wagner is een kenner van de professionele, niet-literaire teksten van Kafka, die slechts recent zijn toegevoegd aan de kritische editie. Kafka was een specialist op het vlak van ongevallenverzekering, in dienst bij onder meer het Verzekeringsinstituut voor Arbeidersongevallen van het koninkrijk Bohemen, goed op de hoogte van de nieuwste theorieën over verzekeringsrecht, maar ook goed vertrouwd met de

terugkerende probleempunten. Onder impuls van Benno Wagner wordt nu meer en meer duidelijk dat men in Kafka's werk, zowel wat betreft thematiek als stijl, de sporen van zijn professionele activiteiten kan terugvinden: van de theorieën over de statistisch gemiddelde mens door Adolphe Quételet tot protocollaire formulieren voor het correct vaststellen van een ongeval.

Wat dit boek zo sterk maakt, is juist de combinatie van Corngolds oog voor het specifieke van de tekst met Wagners kennis van de externe bronnen die Kafka hebben beïnvloed. De auteurs geven duidelijk aan dat Kafka's werk boordevol verwijzingen zit naar bestaande externe elementen. Kafka's werk kan enkel begrepen worden in een welbepaalde context, maar het kan tevens niet gereduceerd worden tot deze context. Het zou fout zijn om enkel oog te hebben voor externe invloeden en het specifieke van Kafka's stijl te negeren. Dit boek is een voorbeeld van hoe men Kafka's werk kan bestuderen met zowel aandacht voor de context waarin zijn oeuvre tot stand is gekomen als voor de unieke aspecten van zijn stijl.

De auteurs hebben de essays niet samen geschreven, maar dragen elk een aantal essays bij, waarbij telkens een tekst meer in detail wordt behandeld. De essays van Corngold, onder meer over Kafka en seks of Kafka's filosofie van de muziek, ontleden in duizelingwekkend detail de complexiteit van Kafka's schrijverschap. Vooral het essay 'Thirteen ways of looking at a vermin' is een opmerkelijk staaltje van literaire analyse, waarin Corngold uitgaat van de vraag of het ongedierte (Kafka gebruikt het woord *Ungeziefer*) in *Die Verwandlung* al dan niet een metafoor is. Corngold keert al vlug het probleem om en toont aan dat Kafka's ongedierte opvattingen over de werking van metaforen ontregelt en problematiseert. Opmerkelijk in Corngolds essays is dat hij van mening is dat Nietzsche alomtegenwoordig is in Kafka's werk als zout in zeewater (p. 137), ook al wordt Nietzsche nooit vermeld.

Ook Wagners eerste essay toont de grote invloed van Nietzsche aan. Volgens hem is het kortverhaal *Beschreibung eines Kampfes* een experiment met drie verschillende opvattingen over de mens, met name van Nietzsche, Ernst Mach en Quételet. In zijn essays toont Wagner op een briljante manier aan dat Kafka bij het componeren van zijn teksten gebruik heeft gemaakt van documenten uit zijn beroepssfeer: Quételets statistische benadering van de gemiddelde mens, officiële documenten om een ongeval aan te geven, de zogenaamde ongevallenklok in *In der Strafkolonie*, retorische technieken uit de advocatuur ... Maar ook politieke en culturele opvattingen duiken op als materiaal in Kafka's verhalen.

Wagners bedoeling gaat echter veel verder dan simpelweg invloeden in Kafka's teksten proberen aan te tonen. In de laatste twee essays, en vooral in 'The calm of writing. Kafka's poetics of accident', verbindt Wagner verre gaande conclusies aan de invloed van Kafka's professionele activiteiten op zijn literaire productie. Volgens hem kan Kafka's werk worden opgevat als een "cultural insurance" (p. 202), waarbij contrasterende opvattingen over cultuur en maatschappij tegen elkaar worden afgewogen of in perspectief geplaatst door het contrast met andere opvattingen. In tegenstelling tot een ongevallenverzekering in de arbeidssfeer, waarbij men gebruik maakt van statistische gegevens, kan een "cultural insurance" enkel op een

discursieve manier te werk gaan. Wagner wijst op het grote belang van ongevallen in Kafka's werk en hij maakt daarbij een interessante vergelijking met het gebruik van ongevallen in Robert Musils *Der Mann ohne Eigenschaften* om een maatschappelijk-culturele risicosituatie te bespreken. Hierdoor spreekt Wagner van Kafka's "poetics of accident" (p. 195). Volgens Wagner worden bepaalde culturele opvattingen of risico-elementen niet louter beschreven of in vraag gesteld, maar kan Kafka's werk worden opgevat als een heuse interventie in het culturele-politieke discours, als een soort bescherming tegen risicovolle opvattingen en situaties. Dat is uiteraard een grote claim (vooral omdat het hier voornamelijk over ongepubliceerde teksten gaat), die veel literatuurwetenschappers een brug te ver zullen vinden, maar Wagner kan zijn argumenten op een briljante manier voorzien van goed gevonden passages. Zo maakt hij gebruik van de verhalen *Beim Bau der Chinesischen Mauer* en *Ein altes Blatt*, waarin een situatie, een Chinese gemeenschap belaagd door barbaren, op twee tegengestelde wijzen wordt benaderd. De claims van Wagner openen nieuwe en boeiende mogelijkheden om de relatie tussen literatuur en maatschappij te herdenken.

Franz Kafka. The Ghosts in the Machine is een staaltje van sterke en gedetailleerde literatuurkritiek, met een perfecte balans tussen aandacht voor de bijzondere details van de tekst en de culturele context, waarbij beide auteurs een uitmuntende kennis laten zien van zowel Kafka's werk als de stand van zaken in de literaire kritiek. Dat maakt het boek tot een belangrijke bijdrage voor het Kafka-onderzoek, maar ook voor de literatuurwetenschap in het algemeen.

Stijn DE CAUWER

David SOLOMON, Ping-Cheung LO and Ruiping FAN (Eds.), *Ritual and the Moral Life. Reclaiming the Tradition* (Philosophical Studies in Contemporary Culture, 21). Dordrecht/Heidelberg e.a., Springer, 2012, 24 × 16, VIII+297 p., € 106,95.

Volgens de samenstellers van deze bundel vormen de veertien hier bijeengebrachte essays de oogst van een jarenlange dialoog tussen (oosters) orthodox-christelijke en confucianistische filosofen (p. 5), waarin de vraag centraal stond welke rol traditionele rituelen kunnen spelen in een hoognodige culturele vernieuwing. Op het eerste gezicht lijken de kansen op een interessante dialoog over de rol van rituelen tussen orthodoxe christenen en confucianisten groter dan die tussen confucianisten en protestantse christenen. In het orthodoxe christendom spelen rituelen immers een aanzienlijk grotere rol dan in het op *sola fide* gerichte protestantisme. De lezer die in de hier gepresenteerde teksten naar een *dialoog* zoekt, komt echter bedrogen uit. Veeleer is er sprake van een met krachtige stem naar voren gebrachte orthodox-christelijke monoloog, waarop de Chinese 'dialoogpartners' vervolgens reageren. De vraag waarom dit zo is, maakt deze bundel interessant op een wijze die door de auteurs vermoedelijk niet werd beoogd. Beide partijen spreken van cultureel verval en beide partijen zien in terugkeer tot de traditionele rituelen de enige mogelijkheid